

13. Постанова Пленуму Верховного суду України від 24 жовтня 2008 року № 13 «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» [текст] / Вісник Верховного суду України. – 2008. – № 11.

УДК 343.123.1(477)

СКАРЖНИК НА ДОСУДОВИХ СТАДІЯХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Косов В.В., аспірант кафедри кримінального процесу НУ «Одеська юридична академія»

Постановка проблеми. Конституція України у статті 55 надає кожному громадянину право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Основним шляхом визнання недійсними рішень, дій органів, посадових осіб, які здійснюють досудове провадження у кримінальному процесі, є їх оскарження у судовому порядку. В умовах побудови правової держави об'єктивно зростає роль суду у захисті прав та законних інтересів учасників кримінального процесу. Це зумовлює необхідність дослідження місця, ролі, процесуального статусу суб'єкта оскарження до суду (скаржника) у досудових стадіях кримінального процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблематики дослідження. Вагомий внесок в розробку питань оскарження в кримінальному процесі зробили такі науковці–процесуалісти як В.Д. Бринцев, В.Л. Будніков, І.В. Гловюк, Л.В. Черечукіна, В.І. Летучих, О.В. Кондратьєв, П.А. Лупінська, І.О. Мостова, А.Р. Туманянц, В.Г. Чернухін, О.М. Рижих та ін. Проте в науковій літературі немає єдності думок щодо формулювання терміну «скарга» у кримінальному процесі, невирішеною залишається проблема визначення кола осіб, які мають право на оскарження до суду дій (бездіяльності), рішень органів чи посадових осіб, які безпосередньо здійснюють досудове слідство.

Мета статті. Метою цієї статті є характеристика скаржника на досудових стадіях кримінального процесу.

Виклад основного матеріалу. Суб'єкт оскарження до суду (скаржник) реалізує своє право на оскарження рішень, дій (бездіяльності) особи, яка провадить дізнання, слідчого та прокурора шляхом подачі скарги. З огляду на це, насамперед слід визначитися з поняттям «скарга» у кримінальному процесі.

У літературі радянських часів скаргу розуміли як юридичну дію, спрямовану на захист порушеного права чи законного інтересу [5, 13; 8, 16-17; 10, 29].

Автори науково-практичного коментарію КПК вважають, що скарга в кримінальному процесі — це засноване на законі звернення суб'єктів кримінального процесу до органу державної влади або посадової, службової особи, уповноваженої на її прийом і вирішення, з приводу передбачуваного чи наявного порушення прав чи законних інтересів особи у процесі провадження по кримінальній справі з вимогою про його усунення [14, 550].

В.І. Летучих зазначає, що скарга у кримінальному процесі — це засноване на законі звернення громадян, які беруть участь у кримінальному процесі, до органу державної влади, уповноваженого на її прийом та вирішення, з приводу припущеного чи дійсного порушення особистих прав чи законних інтересів, допущеного посадовою особою при порушенні і розслідуванні кримінальної справи, з вимогою про його усунення [7, 9-10]. Однак, на нашу думку, вчений невиправдано звужує коло скаржників у кримінальному процесі до громадян України, адже подавати скарги можуть не тільки лише громадяни, а й особи без громадянства, іноземні громадяни, також службові і посадові особи.

В.Л. Будніков вважає, що скарга у кримінальному судочинстві – це викладене у письмовій формі або виражене усно звернення учасника процесу до належного прокурора, в якому вказується на дійсне чи припущене порушення слідчим його суб'єктивних прав та законних інтересів, а також міститься прохання або вимога щодо усунення відміченого порушення [3, 7]. Необхідно зауважити, що поняття скарги, визначене В.Л. Будніковим стосовно оскарження лише дій слідчого, сформульовано на підставі чинного на той час законодавства.

Деякі вчені пропонують вважати скаргою звернення до посадової особи, яка веде кримінальне судочинство, чи до суду з приводу порушення прав та законних інтересів суб'єктів кримінального процесу чи іншої особи, чий права та інтереси порушені рішенням чи дією посадової особи чи суду [13, 323].

Як слушно зауважує І.О. Мостова, скарга - це процесуальна форма звернення суб'єкта кримінального процесу, у якому вказується на дійсне або передбачуване порушення діями (бездіяльністю) або рішеннями з боку органів чи посадових осіб, які безпосередньо здійснюють кримінально-процесуальне провадження, його прав і законних інтересів з проханням про їх поновлення й захист, і подане у порядку, встановленому кримінально-процесуальним законом, до органів та посадових осіб, уповноважених на їх вирішення [9, 118].

О.В. Кондратьєв формулює поняття «скарга» як засноване на законі звернення учасника кримінального процесу до органу державної влади з вимогою про усунення порушення прав особи, допущеного органами чи посадовцями, які здійснюють кримінальне судочинство [6].

Отже, із зазначених підходів вчених до визначення скарги можна сформулювати поняття «скаржник у досудовому провадженні», під яким слід розуміти заінтересовану особа, яка реалізує своє право на скаргу шляхом її подання до органу державної влади, службової, посадової особи, уповноваженої на її прийом, розгляд та вирішення.

У судово-контрольній діяльності суб'єктами оскарження до суду постанови про порушення кримінальної справи відповідно до ст. ст. 236-7 Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК України) [1] є: особа, щодо якої було порушено кримінальну справу (у разі порушення кримінальної справи щодо конкретної особи), її захисник чи законний представник чи особа, інтересів якої стосується порушена кримінальна справа (у разі порушення кримінальної справи за фактом вчинення злочину), її захисник чи законний представник.

У чинному КПК України [1] стосовно кола суб'єктів оскарження постанови про відмову у порушенні кримінальної справи та закриття кримінальної справи використовується термін «особа, інтересів якої вона стосується» (це передбачено й у проекті КПК України № 1233). Однак у літературі відсутнє єдине визначення цього терміну. До цих осіб при оскарженні постанови про відмову у порушенні кримінальної справи відносять: прокурора [15, 32], фізичну або юридичну особу, від якої надійшло повідомлення про злочин, та її представника [2, 59; 12], особу, якій було завдано моральної, фізичної або майнової шкоди та її представника, підприємства, установи та організації, які понесли матеріальну шкоду від злочину [2, 59], особу, стосовно якої ставилося питання про притягнення її до кримінальної відповідальності, якщо у порушенні кримінальної справи відмовлено за п. 4 ст. 6 КПК України [1], близьких родичів особи у випадках, передбачених п. 8 ст. 6 КПК України [12, 79].

У КПК України [1] суб'єктами оскарження постанови про закриття кримінальної справи є особа, інтересів якої вона стосується.

У літературі також немає єдності щодо тлумачення кола осіб, які є суб'єктами оскарження постанови про закриття кримінальної справи. Вважається, що суб'єктами оскарження до суду постанови про закриття справи є:

- особа, стосовно якої провадилося слідство, в частині, яка стосується підстав та мотивів закриття справи (ч. 2 ст. 215 КПК) [2, 155];

- близькі родичі та громадські організації відносно померлого обвинуваченого, з метою реабілітації померлого (ч. 3 ст. 215 КПК) [2];

- інші особи, інтересів яких воно стосується, та їх представники (ч. 1 ст. 236-5 КПК) (потерпілий та його представник, особи, які подали заяву або повідомлення про вчинений злочин, перелічені у ст. 95 КПК, фізичні і юридичні особи — володільці джерела підвищеної небезпеки) [2];

- потерпілий, цивільний позивач [14, 556].

А.Р. Туманянц з цього приводу зазначає: «Скарга на незаконність і необґрунтованість рішень органу дізнання, слідчого, прокурора може бути подана підозрюваним, обвинуваченим, захисником, потерпілим, іншими учасниками процесу, права та законні інтереси яких порушені вказаним рішенням, а також особами, які зазнали шкоди від злочину, однак через недоліки у роботі слідства їх не визнали потерпілими. До осіб, які мають право на оскарження, потрібно також віднести близьких родичів померлого обвинуваченого, які оскаржують постанову з метою реабілітації останнього. І нарешті, є ще одна категорія осіб, які мають право на оскарження: це особи, щодо яких справа закрита, у зв'язку з недоведеністю їх участі у скоєнні злочину» [12, 86-87].

На думку І.В. Гловюк, право на оскарження постанови про закриття кримінальної справи повинні мати: особа, щодо якої провадилося розслідування, її захисник чи законний представник; потерпілий, цивільний позивач, їх представник; цивільний відповідач, його представник; близькі родичі померлого обвинуваченого у випадках, коли це необхідно для реабілітації померлого або для поновлення справи стосовно інших осіб за ново виявленими обставинами, їх представник [4, 184].

Російській вчений О.М. Рижих до скаржників відносить:

учасників з боку обвинувачення (потерпілий, цивільний позивач та їх представник);

учасників з боку захисту (підозрюваний, обвинувачений, захисник, цивільний відповідач, його представник);

інших учасників кримінального процесу (свідок, експерт, перекладач, спеціаліст, понятий).

Крім того, право на скаргу мають і особи, що претендують на певний процесуальний статус, не отриманий ними в результаті бездіяльності або незаконної відмови органів розслідування (відмова в порушенні кримінальної справи або невизнанні посадовою особою потерпілим). До цієї групи слід віднести потенційних потерпілого, цивільного позивача, їх представників, законних представників [11, 18-19].

Цікавою видається пропозиція вченого визначити суб'єктами оскарження юридичних осіб, а також осіб, що заявили про скоєний або такий, що готується злочин публічного обвинувачення, які не постраждали від нього [11, 18-19]. Згадана думка має право на існування, оскільки чинний КПК України визнає цивільним позивачем і цивільним відповідачем юридичних осіб (підприємств, установ, організацій), які можуть бути суб'єктами оскарження.

Висновки. Резюмуючи викладене, слід зазначити, що скаржник у досудовому провадженні – це заінтересована особа, яка реалізує своє право на скаргу шляхом її подання до органу державної влади, службової, посадової особи, уповноваженої на її прийом, розгляд та вирішення. Суб'єктами оскарження до суду дій, бездіяльності, рішень органів дізнання, слідчого, прокурора у судово-контрольному провадженні є: підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, захисник чи законний представник, цивільний позивач та інші особи, інтересів яких такі рішення, дії (бездіяльність) стосуються.

РЕЗЮМЕ

Статтю присвячено дослідженню правового статусу суб'єкта оскарження до суду (скаржника) на досудових стадіях кримінального процесу. Проаналізовані думки вчених щодо визначення поняття «скарга» у кримінальному процесі. Зроблена спроба визначити поняття скаржника у досудовому провадженні. Розглянуто коло суб'єктів оскарження постанови про відмову в порушенні кримінальної справи та закриття кримінальної справи. Визначено коло суб'єктів оскарження до суду дій, бездіяльності, рішень органів дізнання, слідчого, прокурора у судово-контрольному провадженні.

Ключові слова: скаржник, суб'єкт оскарження, скарга, кримінальний процес, досудові стадії.

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена исследованию правового статуса субъекта обжалования в суд (жалобщика) на досудебных стадиях уголовного процесса. Проанализированы мнения ученых относительно определения понятия «жалоба» в уголовном процессе. Сделана попытка определить понятие жалобщика в досудебном производстве. Рассмотрен круг субъектов обжалования постановления об отказе в возбуждении уголовного дела и закрытии уголовного дела. Определен круг субъектов обжалования в суд действий, бездействия, решений органов дознания, следователя, прокурора в судебно-контрольном производстве.

Ключевые слова: жалобщик, субъект обжалования, жалоба, уголовный процесс, досудебные стадии.

SUMMARY

The article investigates the legal status of the subject of appeal to the court (the complainant) in pre-trial stages of criminal proceedings. Analyzed the views of scholars on the definition of "complaint" in the criminal process. An attempt to define the concept of the plaintiff in pretrial proceedings. We consider the range of subjects to appeal a refusal to initiate criminal proceedings and the closing of the case. Defined range of subjects to appeal any action, inaction, decisions of the investigator, the prosecutor in the judicial and control production.

Key words: complainant, the subject of appeal, complaint, criminal procedure, pre-trial stage.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1961. — № 2. — Ст. 15.
2. Брынцев В.Д., Чернухин В.Г. Судебный контроль (теория и практика) / В. Д. Брынцев, В.Г. Чернухин. — Х.: Ксилон, 2001. — 204 с.
3. Будников В.Л. Обжалование действий и решений следователя: Учеб. пособие / В.Л. Будников В.Л. — М-во внутр. дел. СССР, Высш следств. шк. — Волгоград: ВСШ, 1990. — 62 с.
4. Гловюк І.В. Судова діяльність у досудових стадіях кримінального процесу: теорія і практика: монографія / І.В. Гловюк. — Одеса: Фенікс, 2010. — 232 с.
5. Козлов Ю. М. Прием и рассмотрение жалоб и заявлений трудящихся в органах советского государственного управления / Козлов Ю. М. — М.: Госюриздат, 1959.
6. Кондратьев О.В. Организационно-правовые проблемы судебного контроля: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / О.В. Кондратьев. — Х, 2005. — 19 с. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2005/05kovpsk.zip>.
7. Летучих В.И. Конституционный принцип обжалования в досудебных стадиях советского уголовного процесса / Летучих В. И. — Омск, 1981.
8. Мальков В.В. Советское законодательство о жалобах и заявлениях / Мальков В.В. — М.: Изд-во МГУ, 1967.
9. Мостова І.О. Предмет скарги у досудовому провадженні / І.О. Мостова // Моделі та стратегії євроінтеграції України: економічний і правовий аспекти: Збірник матеріалів ІХ Міжнародної наук.-прак. конференції, 30 травня 2006 р. — К.: УАЗТ, 2006. — С. 118-120.
10. Ремнев В. И. Право жалобы в СССР / Ремнев В. И. — М.: Юрид. лит., 1964. — 132 с.
11. Рьжих А. Н. Полномочия суда на досудебных стадиях уголовного процесса. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / А. Н. Рьжих. — Екатеринбург, 2008. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://law.edu.ru/book/book.asp?bookID=1276868>.
12. Туманянц А.Р. Контрольні функції суду у сфері кримінального судочинства — Х.: Основа, 2000.— 108 с.
13. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации / [Отв. ред. П.А. Лупинская]. — М.: Юристъ, 2004.

14. Уголовно-процессуальный кодекс Украины: Научно-практический комментарий. Издание пятое, дополненное / Ю.П. Аленин, М.Р. Аракелян, Е.Н. Гидулянова и др. Под общей ред. В.Т. Маляренко, Ю.П. Аленина. – Х.: ООО «Одиссей», 2009. – 1008 с.
15. Черечукина Л.В. Судебный контроль за досудебным производством / Черечукина Л.В. – Луганск: РИО ЛИВД МВД Украины, 1998. – 124 с.

УДК 349.2 (477)

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНІЗАЦІЇ ПОНЯТТЯ «ПРИНЦИПИ ЮРИДИЧНИХ ГАРАНТІЙ» В СУЧАСНІЙ ТЕОРІЇ ТРУДОВОГО ПРАВА

Лаврінченко О. В., кандидат юридичних наук, доцент, полковник міліції, професор кафедри цивільного права та процесу Донецького юридичного інституту МВС України, здобувач докторантури Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Жодна правова норма як результат правового мислення не може бути сконструйована без конкретної системи понять, що додають правовій нормі логічного змісту, обумовлюють її логічний рух у практичному застосуванні. Мова сучасної юриспруденції – це комплексне поняття, яке «інтегрує» і мову закону, і наукову (доктринальну) юридичну мову, мову судових та інших правозастосовних інстанцій тощо. Мова як нормативного акта, так і наукової доктрини повинна бути зрозумілою й загальнозживаною (універсальною), у той же час їй необхідно бути чіткою і ясною, досить лаконічною. У процесі дефінування понять повинне також дотримуватися правило ясності, суть якого полягає в тому, щоб «...во-первых, слова или словосочетания, используемые в *definiens* дефиниции, имели доступный адресатам смысл и, во-вторых, чтобы среди них не было выражений с переносным смыслом, метафор, метонимии и т.д... Правило ясности для легальных дефиниций является ригористичным... при ориентации на профессиональных юристов... Определения должны соответствовать логическим правилам... запрета тавтологии, запрета непосредственного и опосредованного круга в определении, ...и ясности» [1, с. 30, 31]. В юриспруденції, як і в будь-якій науці, «задача визначення (дефініції), як логічної операції над поняттями, полягає в розкритті змісту цих понять шляхом указівки на основні, істотні ознаки досліджуваного предмета, які відрізняють його від інших суспільних явищ, і виокремлюють із числа правових» [2, с. 86]. Попри важливість і аксіоматичний характер шойно означених нами постулатів, численні наявні в чинному законодавстві визначення, підходи в дефінуванні понятійного апарату, зокрема, науки трудового права, не відрізняються науковою досконалістю й гармонійністю свого змісту [3–9].

Слід зазначити, що дослідженню термінологічних характеристик принципів позитивного права загалом та принципів трудового права приділяли увагу в своїх наукових розробках численні автори, серед іншого такі, як: Бойко М. Д., Болотіна Н. Б., Бурак В. Я., Венедіктов В. С., Гребеньков Г. В., Іншин М. І., Кельман М. С., Кисельов І. Я., Козак З. Я., Комаров В. А., Лаврів О. Я., Мірошніченко А. М., Мурашин О. Г., Пилипенко П. Д., Попов С. В., Проскураков П. Д., Снегур А. А., Соболев С. А., Тіхоміров Ю. А., Томашевський К. Л., Цвік М. В., Шербина В. І., Ярошенко О. М. Наукові розробки означених дослідників, їхні висновки й отримані результати загалом є актуальними, значущими для вдосконалення науки трудового права. Будь-яка наукова розробка має здійснюватися на основі «...принципу «доповненості»... Кожна нова парадигма, яка виникає, не повинна абсолютно заперечувати всі попередні, як це було раніше в науці, а опиратися на них, пропонуючи розглянути проблему ще під одним кутом зору» [10, с. 5]. У силу багатогранності проблематики дефінування принципів позитивного права та наявності низки спірних підходів до характеристики сутності принципів галузі трудового права, означений напрям наукового пошуку все ще потребує розробки, більш поглибленого опрацювання задля розв'язання непоодиноких проблем.

Вірне дефінування, тлумачення сутності поняття принципів трудового права неможливе без з'ясування, зокрема, його онтолого-правових і термінологічних характеристик, а також з'ясування доцільності й обгрунтованості використання численних суміжних категорій. Саме тому автором даної публікації було поставлено основне завдання — *крізь призму аналізу службово-трудової діяльності державних службовців дослідити сучасну наукову доктрину на предмет досконалості й обгрунтованості характеристик сутності такого поняття, як «принципи юридичних гарантій», а також, використовуючи переважно методи аналізу й синтезу, порівняльно-правовий і конструктивно-критичний методи наукового пізнання, виявити наявні недоліки й вади в методологічних підходах, що застосовуються при цьому.*

У сучасній галузевій доктрині трудового права справедливо зазначається М. І. Іншиним, що «принцип — це керівна ідея, базове та визначально перше положення, основне правило поведінки, центральне поняття, основа системи. Принцип, за своєю суттю, є узагальненням: він розповсюджується на всі явища тієї сфери, з якої його абстраговано... У залежності від того, у якій сфері застосовується вказаний термін, він може вживатися з певними відмінностями у своєму значенні. Однак, його сутнісне та змістове наповнення завжди залишається однаковим, а саме: принцип — це основа, фундамент, висхідне положення будь-якого явища (системи, відносин), що пронизує його та забезпечує існування. Звідси, принципом є такі керівні ідеї та правила, відсутність яких унеможливають існування, функціонування будь-якого явища» [11, с. 74]. Водночас указаним дослідником, на наш погляд, було запропоноване до використання дещо суперечливе, як з термінологічної, так і онтолого-правової (сутнісної) й засоби, поняття «принципи юридичних гарантій». Так, М. І. Іншиним у монографії «Правове регулювання службово-трудової діяльності державних службовців як особливої категорії зайнятого населення України», зазначається, що «...можна відмітити, що з метою забезпечення якісного виконання державними службовцями своїх функціонально-посадових обов'язків, реалізації наданих їм законом службово-трудова права, дотримання обмежень, їх соціально-правового захисту, законодавець встановлює систему юридичних гарантій, під якими пропонуємо розуміти умови (фактори) й засоби, що забезпечують останнім реальні можливості для охорони, безперешкодного здійснення, відновлення (у випадку порушення) їх посадових повноважень та виконання покладених на них обов'язків. А їхня роль полягає не лише в забезпеченні наданих законом юридичних можливостей. Вона також полягає в тому, що: а) юридичні гарантії забезпечують проголошену правом можливість досягнення певного соціального блага за рахунок належної поведінки державного службовця; б) вони допомагають отримати максимально можливий на даному етапі розвитку суспільства позитивний соціально-економічний ефект від якісного здійснення державними службовцями посадових повноважень; в) юридичні гарантії покликані забезпечити неухильне виконання нормативно-правових актів, дотримання законності в службово-трудова діяльності. Важливе значення для функціонування системи юридичних гарантій у сфері службово-трудова діяльності повинно відводитися принципам... Натомість, варто наголосити на тому, що в правничій науці питання про принципи юридичних гарантій залишається малодослідженим, як результат — принципи, відповідно до яких повинна утворюватися та функціонувати система юридичних гарантій у цілому, та в сфері службово-трудова діяльності, зокрема, залишаються не з'ясованими. Крім того, — зауважує далі М. І. Іншин, — досить поширеним є підхід, відповідно до якого до юридичних гарантій прав і свобод відносяться й самі принципи: гарантованості прав і свобод з боку держави, верховенства права, рівності прав, свобод і обов'язків, правової допомоги, недопустимості обмеження конституційних прав і свобод, невід'ємності й невідчужуваності основних прав та свобод (при цьому автор наведеної цитати посилався на позицію лише одного автора — дисертанта І. Й. Магновського [12, с. 184]. — О. Л.). ...Подібна точка зору має право на існування, оскільки система юридичних гарантій досить різноманітна позаяк включає у себе усі відомі правові інститути, зокрема, і норми-принципи, під якими в теорії права розуміються ...сформульовані незаперечні вимоги загального характеру, які прямо закріплені у нормах права та є внутрішнім змістом цих норм, стосуються усіх або більшості інститутів або норм галузі права... Уважаємо, що принципи юридичних гарантій у сфері службово-трудова діяльності є підставою їхнього утворення, містяться в їхньому змісті, виступають як орієнтири під час формування їхньої системи, відбивають їхню сутність та основні зв'язки з іншими правовими інститутами. Таким чином, — висновує М. І. Іншин, — з одного боку, принципи (норми-принципи) є самостійним різновидом юридичних гарантій у сфері службово-трудова діяльності, з іншого — такі гарантії також повинні відповідати певним вимогам, установлюватись та функціонувати відповідно до певних правил, що обумовлює необхідність існування принципів юридичних гарантій. Шойно зазначене, — за твердженням автора цитати — М. І. Іншина, — знайшло відповідне підтвердження в теорії права. Наприклад, К. Г. Волинка зазначає, що такі загальноправові та міжгалузеві принципи як законність, юридична відповідальність, рівність, тощо також повинні відповідати певним принципам. Зокрема, до принципів